

УДК 930:[929.652:904(431:477.8)“185/19”

МОНЕТИ ДЕРЖАВИ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ В ПРУССІЇ У СКАРБАХ, ВИЯВЛЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (XIX – поч. XXI ст.)

Василь ОРЛИК

Центральноукраїнський національний технічний університет,
кафедра суспільних наук, інформаційної та архівної справи,
просп. Університетський 8, 25006, Кропивницький, Україна

Стаття присвячена дослідженню наявності монет держави Тевтонського ордену в Пруссії або її Лівонського відділення у складі 34-х скарбів, знайдених на українських територіях протягом XIX – початку XX ст. Показано, що найбільша кількість відомих автору скарбів, у складі яких були присутні монети держави Тевтонського ордену в Пруссії, зафіксовано на території сучасних Хмельницької, Рівненської, Вінницької, Тернопільської та Волинської областей, тобто, областей сформованих на теренах таких історичних регіонів України, як Поділля та Південно-Східна Волинь. Встановлено, що ці українські регіони період пізнього середньовіччя відігравали важливу роль у міжнародній та регіональній торгівлі, цих теренах розміщувалися торговельні центри і проходили торгові шляхи, які пов'язували західноєвропейські ринки із ринками Сходу, і, навіть Леванту.

Ключові слова: нумізMATика, держава Тевтонського ордену, Пруссія, скарби, Поділля, Волинь, шилінг.

Економічне, а часом і військове співробітництво держави Тевтонського ордену в Пруссії та руських земель, які входили до складу Великого князівства Литовського й Польщі, залишило достатню кількість нумізMATичних пам'яток¹. До цього корпусу монетних знахідок належать як знахідки одиничних монет, так і скарбів, до складу яких входили тевтонські монети. Проблема вивчення грошових і грошово-речових скарбів пізнього середньовіччя і раннього нового часу, знайдених на території України, важко назвати новою для історичної науки. Проте, питання наявності у складі скарбів монет держави Тевтонського ордену все ж є недостатньо вивченим. Перші відомості про такі знахідки з'являються у другій половині XIX – на початку XX ст., зокрема у працях К. Страшкевича, в матеріалах археологічних з'їздів. В українській історіографії радянської доби ігнорувалася участь тевтонських монет в грошовому обігу українських земель у період середньовіччя, а також знахідки цих

¹ Василь Орлик, “НумізMATичні свідчення торговельних та військових зв'язків руських земель Великого князівства Литовського з державою Тевтонського ордену в Пруссії,” *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія* 1(136). (2018): 54–59.

монет в Україні. У сучасній українській історіографії деякі аспекти проблеми знахідок монет держави Тевтонського ордену на території України відображені в працях Г. Івакіна, А. Позіховського, Р. Шуста, С. Демидко, О. Погорільця і С. Стопенчука, А. Шестоपालа, Р. Саввова, В. Орлика та ін. Окрім згаданих праць дослідників, відомості про знахідки в Україні монетдержави Тевтонського ордену містяться у різнопланових джерелах: архівних документах, музейних колекціях, свідченнях краєзнавців і матеріалах форумів скарбошукачів². Щодо останніх, то необхідно зазначити, що розвиток в останні десятиліття приладового металопошуку та його застосування “пошуковцями” або “скарбошукачами” при недостатній правовій захищеності археологічних пам’яток призводять до їх руйнації та “збільшення кількості археологічного матеріалу на колекційному “чорному ринку”³. Проте учені без спеціальної державної підтримки, самостійно не в змозі вплинути на таке негативне явище, як несанкціоновані аматорські розкопки за допомогою спеціальних приладів металопошуку. Окрім цього, як зазначає сучасний російський учений В. Гайдуков, охорона археологічних об’єктів не в компетенції нумізматів, а от професійним їхнім обов’язком “є наукова фіксація всього доступного матеріалу”⁴. Тому ми цілком погоджуємося із тезою проф. В. Коцура про те, що сучасні дослідники нумізматики, виходячи з реалій сьогодення, все ж вимушені шукати оптимальні шляхи отримання максимальної користі від матеріалів “чорної” археології для вітчизняної науки⁵. Зупинимося детальніше на усіх відомих нам знахідках на українських землях скарбів із монетами держави Тевтонського ордену, систематизуючи їх відповідно до хронології їхнього виявлення.

У с. Козинці Брацлавського повіту Подільської губернії (тепер Тростянецький р-н Вінницької обл.) у 1844 р. був знайдений скарб, в якому виявили дві монети Тевтонського ордену, зокрема, шилінг Генріха Ройсса фон Плауена (адміністратора ордену) (1467–1469) і шилінг Генріха Реффле фон Ріхтенберга (1470–1477). Скарб описаний завідувачем мюнц-кабінету університе-

² Василь Орлик, “Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав хрестоносців),” *Архівознавство та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі. Матеріали наукової конференції з міжнародною участю*, 14 березня 2013 р. (Київ, 2013), 129–133.

³ Віктор Коцур, “Щодо проблеми використання матеріалів “чорної” археології в наукових дослідженнях з нумізматики,” *Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції “Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки”*, 22–23 червня 2016 р. (Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, 2016), 11.

⁴ Петр Гайдуков, “700-летие российского рубля и краткий обзор развития средневековой русской нумизматики,” *Материалы Международной научной конференции “Российский рубль. 700 лет истории”*, 25–27 апреля 2016 г., Великий Новгород. (Великий Новгород, 2017), 5–15.

⁵ Viktor Kotsur, “Methodological issues of modern numismatic research: materials of “black” archaeology and scientific research,” *Forum Numizmatyczne. Pieniądz i mennice* 1. (Białystok, 2016): 8.

ту св. Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка) Кіндратієм Страшкевичем, де ці монети зберігалися⁶.

Мешканці м. Чигирин Петро і Михайло Рясики та Ганна Назаренко у 1865 р. викопали глечик із 1530 срібними монетами. Скарб був переданий до Мюнц-кабінету університету св. Володимира, де він був детально описаний К. Страшкевичем⁷. Серед монетного комплексу була й одна невизначена монета, яка за іконографією відповідала шилінгам держави Тевтонського ордену, карбованим у період 1382–1416 рр., М. Біляшівський повторює майже дослівно опис, зроблений К. Страшкевичем (подаємо мовою оригіналу): *“Грош – (затертый). Л. (аверс – В. О.) Сердцеобразный гербовый щит с большим крестом занимающим всю поверхность щита; посредине меньший щит; кругом готические затертые буквы. О (реверс – В. О.). Такой же четырехпольный щит, кругом подобные буквы. – 8 л. – 20 дол. – 1”*⁸.

Як бачимо, у даному описі присутні й метрологічні дані монети, зокрема її діаметр – 8 ліній, що відповідає 20,32 мм. та вага – 20 долей, що відповідає 0,89 г. Беручи до уваги значну затертість монети, що має супроводжуватися і певною втратою її початкової ваги, а також враховуючи розмір та іконографічні особливості, ми схилиємося до думки, що у складі Чигиринського скарбу був дореформений шилінг Міхаеля Кюхмейстера фон Штернберга. На нашу думку, лише для шилінгів держави Тевтонського ордену, карбованими в період 1382–1416 рр., характерним є згадуваний вище (подаємо мовою оригіналу) *“гербовый щит с большим крестом занимающим всю поверхность щита; посредине меньший щит”*, а значні відхилення від монетно-вагової норми були характерними для дореформених емісій М. Кюхмейстера фон Штернберга. Цікаво, що К. Страшкевич припускав, що аналізована монета належала до емісій держави Тевтонського ордену, й у даному описі згадає ще одну подібну монету, яка зберігалася у ввіреному йому мюнц-кабінеті університету, вказуючи, що *“Кажется, это монета великих тевтонских магистров 14-го или 15-го века: тип, величина и вес сходны с одною находящеюся в нашей новой коллекции (№ 1957), которая также еще до сих пор приближене определена”*⁹.

Літом 1889 р. у с. Татариски Ушицького повіту Подільської губернії (тепер с. Ставище Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.) був знайдений скарб, до складу якого входило 1268 монет XIV–XVI ст., зокрема й 7 монет магистрів

⁶ Кондратий Страшкевич, “Клады, рассмотренные в минц-кабинете университета св. Владимира с 1818 по 1866 гг.,” *Университетские известия* 10. (Київ, 1866): 16.

⁷ Кондратий Страшкевич, “Клады, рассмотренные в минц-кабинете университета св. Владимира с 1818 по 1866 гг.,” *Университетские известия* 10. (Київ, 1866): 9–39.

⁸ Николай Беляшевский, *Монетные клады Киевской Губернии*. (Київ: Тип. Т. Г. Корчак-Новитского, 1889), 140.

⁹ Страшкевич, “Клады, рассмотренные в минц-кабинете университета св. Владимира с 1818 по 1866 гг.,” 39.

Тевтонського ордену¹⁰. Опис цього скарбу здійснив Кам'янець-Подільський колекціонер Михайло Грейм. Інформація про даний скарб з посиланням на публікацію М. Грейма містилася й в “Археологічній карті Подільської губернії”, складеної Євтимом Сіцінським і опублікованої в Працях одинадцятого археологічного з’їзду¹¹. Зауважимо, що серед цього корпусу монет, окрім 7 монет, карбованих безпосередньо від імені магістрів Ордену, ще 60 монет були пов’язані із колишніми теренами орденської держави. Зокрема, було 8 монет, карбованих у м. Гданську в часи Казимира Ягелончика та 17 гданських монет 30–70-х років XVI ст. Також було 4 монети часів Казимира Ягелончика, карбованих у м. Торунь і 1 монета в м. Ельблонг. Окрім названих 30 монет, карбованих у містах на землях держави Тевтонського ордену, які перейшли під польську владу, до складу скарбу входило 31 монета прусська 1528–1559 рр. Таким чином, серед 1268 монет даного скарбу 63 монети (5,3%) були прямо чи опосередковано пов’язані з містами держави Тевтонського ордену. Переважну частину скарбу склали монети, карбовані на теренах Великого князівства Литовського – 1042 шт. (83%), що свідчить про тісні економічні зв’язки Подільського воєводства Королівства Польського із землями Великого князівства Литовського у XV–XVI ст., а не з традиційними польськими торговельними центрами Краковом, Познанню і Вроцлавом, які мали власні монетні двори й карбували польські монети. Враховуючи значну відстань від українського Поділля, де був тезаврований скарб, до ганзейських міст, у яких в різні часи були монетні двори держави Тевтонського ордену й чий монети входили до цього скарбу, ми черговий раз можемо стверджувати, що нумізматичні джерела вказують на тісні торговельні зв’язки купецтва міст Торуня, Гданська та Кенігсбергу з мешканцями українських середньовічних земель, у даному випадку – із товаровиробниками і торгівцями Західного Поділля.

У селі Велика Мощаниця Дубенського повіту Волинської губернії (сьогодні – с. Нова Мощаниця Здолбунівського р-ну Рівненської обл.) у 1897 р. був знайдений скарб, до складу якого входив шилінг Пауля фон Русдорфа (1422–1441)¹². Монета зберігалася у мюнц-кабінеті університету св. Володимирів (м. Київ), подальша доля монети невідома.

У 60-х роках XX ст., у полі за 20 км. від смт. Млинів Рівненської області, було розорано грошовий комплекс. На цьому місці любителі приладового металопішуку продовжують знаходити залишки скарбу. Це переважно монети Сигізмунда I Старого та Сигізмунда II Августа. Один із напівгрошей Сигізмунда II Августа 1560 р. був злиплий з грошем Йоганна фон Тіфена (1489–1497). За свідченням

¹⁰ Michał Greim, “Wykopaliska monet w gubernii Podolskiej,” *Wiadomości Numizmatyczno-Archaeologiczne* 2. (1891): 207.

¹¹ Евфимий Сецинский, “Археологическая карта Подольской губернии, с картой, з таблицами планов городищ, указателем географических имен и предметным указателем,” *Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве в 1899 году*. (Москва: Тип. Г. Лисснера и А. Гешеляб 1899), т. 1, 291.

¹² Архів Національного музею України, ф. 1, оп. 1, спр. 32, арк. 2 зв.

власника монет, котрий виставив фотографію монети для ідентифікації магістра на Інтернет-форумі “Віоліті”, вони були знайдені 17 серпня 2012 р. Грош Й. фон Тіфена опублікований нами¹³; монета зберігається у приватній колекції.

У середині 80-х років ХХ ст. у м. Теробовля Тернопільської обл., у районі садів, було знайдено скарб тривалого накопичення, до складу якого входило близько 4000 монет номіналом від подвійного денарія до талера. Наймолодшими з яких були монети Сигізмунда III Вази 1588 р. У складі скарбу було й декілька десятків монет держави Тевтонського ордену. Інформацію про даний скарб ми отримали з декількох джерел у Тернопільській та Львівській областях. Інформація про скарб і фотографії монет М. Кюхмейстера фон Штернберга та Йоганна фон Тіфена опубліковані нами¹⁴.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. на території Волинської області був знайдений скарб, який містив більше 5000 монет дрібних номіналів, зокрема й близько 30 сильно затертих шилінгів великих магістрів Тевтонського ордену Мартіна Трухзеса фон Ветцхаузена (1477–1489) та Й. фон Тіфена (1489–1497). Враховуючи час знахідки, його новий господар склав монети до скрині і не афішував його. Лише після смерті господаря онуки розпродали даний скарб. З частиною скарбу мав змогу ознайомитися львівський нумізмат Сергій Білопольський.

У смт. Турійськ Волинської області у 1991 р. було знайдено монетний скарб, до складу якого, за свідченнями очевидців, входило більше 1000 монет. Київському історичному й колекціонеру Вадиму Сироті вдалося ознайомитися лише із 176 монетами з даного комплексу. Найранішою монетою серед них був коронний гріш польського короля Сигізмунда III 1629 р. Серед досліджених ним монет було й дві монети держави Тевтонського ордену, зокрема шилінг П. фон Русдорфа і гріш Фрідріха фон Заксена (1498–1510)¹⁵.

Весною 1994 р. під час ґрунтових робіт у районі подільського пивзаводу (м. Київ) екскаваторником, за свідченням В. Сироти, був виявлений скарб, який зберігався у невеликому горщику. Найранішими монетами в даному комплексі були левендальдер (*leeuendaalder*) провінції Кампеш (Нідерланди) ідрайпелькер (Рига) 1649 року. Серед монет, які входили до цього скарбу, було дві монети великих магістрів Тевтонського ордену, зокрема, шилінг М. Кюхмейстера фон Штернберга і гріш 1525 р. останнього правителя цієї держави Альбрехта фон Бранденбург-Ансбах (1510–1525). Подальша доля монет із даного скарбу нам невідома. Інформація про скарб опублікована нами¹⁶.

¹³ Василий Орлик, “Монеты государства Тевтонского ордена в Пруссии в составе денежных и денежно-вещевых кладов, найденных на территории Украины,” *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей* 33. (Переяслав-Хмельницький, 2013): 41.

¹⁴ Василий Орлик, “Монеты государства Тевтонского ордена в Пруссии в составе денежных и денежно-вещевых кладов, найденных на территории Украины,” *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей* 33. (Переяслав-Хмельницький, 2013): 40.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же.

Влітку 1995 р. у м. Острозі Рівненської обл. на вул. Древлянській був знайдений монетно-речовий скарб тривалого накопичення, який зберігався у глиняному глечуку. Нумізматична частина скарбу складала 941 монету XIII–XVII ст., зокрема й дві монети держави Тевтонського ордену – шилінги великих магістрів М. Кюхмейстера фон Штернберга і П. фон Русдорфа. Даний скарб досліджений, описаний та опублікований завідувачем відділу нумізматики “Державного історико-культурного заповідника м. Острога” О. Позіховським і львівським нумізматом, професором Р. Шустом¹⁷.

У Немирівському р-ні Вінницької обл. у 2002 р., за свідченням В. Сироти, було знайдено грошовий комплекс, ймовірно, загублений гаманець. До його складу входило 19 монет: 11 монет Золотої Орди, вроцлавський гріш часів Матвія Корвіна (Матяша Гуняді), шість празьких грошей Вацлава II і шилінг Г. Реффле фон Ріхтенберга¹⁸. Обставини знахідки та подальша доля монет, які входили до даного грошового комплексу, нам невідомі.

В околицях с. Стара Пісочна Хмельницької обл. у 2003 р. був знайдений скарб, до складу якого входило 326 монет XIV – початку XV ст., зокрема й два шилінги держави Тевтонського ордену¹⁹. Скарб описаний хмельницьким дослідником Р. Саввовим.

У квітні 2007 р. у Малинському р-ні Житомирської обл., за свідченням В. Сироти, було знайдено грошовий скарб, до складу якого входило 433 монети кінця XV ст. – першої половини XVI ст., переважно напівгроші Яна Ольбрахта, Александра Ягелончика, Сигізмунда I Старого та Сигізмунда II Августа. Найранішою монетою в даному комплексі був напівгріш 1557 р. Серед монет скарбу була й одна монета – гріш 1521 р. великого магістра Альбрехта фон Бранденбург-Ансбаха (1510–1325). Обставини знахідки і подальша доля монет, які входили до скарбу, нам невідомі.

У жовтні 2009 р. на пагорбі, на високому березі затоки, у Рокитнянському районі Київської обл. було виявлено більше двох десятків монет XV–XVI ст. (Свідниця, Литва, Польща, герцогство Прусське), серед яких, за твердженням власника, і шилінг П. фон Русдорфа²⁰. У листопаді 2010 р. у районі с. Заставне Іваничівського р-ну Волинської обл. було знайдено “гаманець” із чотирьох монет держави Тевтонського ордену. Стан збереження знахідки дозволив

¹⁷ Олександр Позіховський і Роман Шуст, “Грошовий обіг на Волині XIV–XVII століття (За матеріалами монетних скарбів у фондах Державного історико-культурного заповідника міста Острог Рівненської області),” *Вісник Львівського університету. Серія історична* 39–40. (Львів, 2005): 529–547.

¹⁸ Василь Орлик, “Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях),” *Український нумізматичний щорічник* 1. (Переяслав-Хмельницький, 2017): 41.

¹⁹ Ростислав Саввов, “Подольский полугрошок и денежное обращение в Подольском княжестве,” *Банкаўскі Веснік* 3 (2016): 16.

²⁰ Орлик, “Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях),” 54.

ідентифікувати лише дві монети, які виявилися шилінгами часів адміністратора Генріха Ройсса фон Плауена і Великого магістра Й. фон Тіфена.

В околицях с. Грубна Сокирянського р-ну Чернівецької обл. 2010 р. був знайдений скарб, що включав 1351 монету XIV – початку XV ст., зокрема й один шилінг держави Тевтонського ордену. Скарб описаний Р. Саввовим²¹.

У березні 2011 р. поблизу с. Юринці Городоцького р-ну Хмельницької обл. було знайдено грошовий скарб, у складі якого був шилінг П. фон Русдорфа. Монета опублікована нами²².

У квітні 2011 р. в с. Верхів Острозького району Рівненської обл., за свідченням одного з рівненських краєзнавців, було знайдено монетний комплекс із семи монет держави Тевтонського ордену, зокрема, шилінг М. Трухзеса фон Ветцхаузена, дві монети Й. фон Тіфена, три гроша Ф. фон Заксена і одна неідентифікована монета²³.

У районі впадіння р. Жереви в р. Тетерев, біля с. Тетерівське Іванківського р-ну Київської обл. у 2011 р., під час лісогосподарських робіт був знайдений монетний комплекс, до складу якого входила 51 монета другої половини XV – початку XVII ст., у тому числі й гріш Й. фон Тіфена. Даний скарб описаний і опублікований В. Безпальком і О. Лукашовим²⁴.

Наприкінці 2011 р., на території Новоушицького р-ну Хмельницької обл., за свідченням місцевого любителя приладового металопошуку, ним був знайдений монетний комплекс – “гаманець”, до складу якого входив шилінг М. Трухзеса фон Ветцхаузена. Час, обставини знахідки, склад комплексу і подальша доля цих монет нам невідомі²⁵.

За інформацією учасника форуму “Віоліті”, у Пирятинському районі Полтавської області в складі грошового комплексу монет першої половини XVII ст. був шилінг Г. Реффле фон Ріхтенберга. Зображення цієї монети любитель приладового металопошуку розмістив на вказаному сайті у січні 2012 р. з проханням визначити емітента і оцінити вартість. На жаль, нам невідомий ні час знахідки, ні її обставини, ні склад скарбу²⁶.

Навесні 2012 р. під час проведення робіт по догляду за садом на тодішній вул. Леніна, 60 у с. Лука-Барська Барського р-ну Вінницької обл. було виявлено грошовий скарб тривалого накопичення, загальна чисельність близько 4 тис.

²¹ Саввов, “Подольский полугрошок и денежное обращение в Подольском княжестве,” 18.

²² Орлик, “Монеты государства Тевтонского ордена в Пруссии в составе денежных и денежно-вещевых кладов, найденных на территории Украины,” 41.

²³ Орлик, “Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях),” 60.

²⁴ Владислав Безпалько і Дмитро Лукашов, “Скарб початку XVII ст. із с. Тетерівське Київської обл.,” *Нові дослідження козацької доби на Україні* 21. (Київ, 2012), частина 1: 171–175.

²⁵ “Violity. – Речь Посполитая (Литва, Польша) и связанные с ними,” доступно 7 вересня 2018, <https://forum.violity.com/viewtopic.php?p=4002368&sid=a96c6948ed02fce1822929401e7a40c2>.

²⁶ “Violity. – Речь Посполитая (Литва, Польша) и связанные с ними,” доступно 7 вересня 2018, <http://forum.violity.kiev.ua/viewtopic.php?t=7680&start=6720>.

монет XV – початку XVII ст. До складу цього монетного комплексу входило й 16 монет Тевтонського ордену. Зокрема, дореформений шилінг М. Кюхмейстера фон Штернберга емісії 1414–1416 рр., два шилінги Г. Реффле фон Ріхтенберга, чотири шилінги М. Трухзеса фон Ветцхаузена, дев'ять шилінгів Й. фон Тіфена²⁷.

На початку грудня 2012 р. поблизу с. Кам'янка Тербовлянського р-ну (Тернопільська обл.) був знайдений грошовий комплекс, до складу якого входило декілька празьких грошів та три монети Тевтонського ордену. Зокрема, пореформений шилінг М. Кюхмейстера фон Штернберга, шилінг П. фон Русдорфа, гріш Ф. фон Заксена. Дану знахідку можна віднести до категорії випадково загублених скарбів, зокрема загубленого гаманця²⁸.

За свідченням Р. Саввова, у 2012 р. в околицях м. Тернополя був знайдений грошовий скарб, до складу якого входило 314 монет XIV – початку XV ст., зокрема й шилінг М. Кюхмейстера фон Штернберга²⁹.

В околицях с. Кузьмині Гайсинського р-ну Вінницької обл. у 2013 р. було виявлено монетний комплекс, до складу якого входило 47 монет XIV – початку XV ст., зокрема й один шилінг держави Тевтонського ордену³⁰.

У 2013 р. в околицях смт. Теофіполь Хмельницької обл. був знайдений грошовий скарб, до складу якого входило близько 2000 монет, основну масу скарбу склали краківські півгроші 1492–1516 рр., окрім цього, у скарбі були монети Великого князівства Литовського, Пруссії та ін. Наймолодша монета даного комплексу – литовський подвійний денарій 1570 р., а найстарші – півгроші Владислава Ягайла (1386–1434). Єдина монета Тевтонського ордену в Пруссії у складі даного скарбу – шилінг Конрада фон Ерліхсхаузена (Ельрліхсхаузена; 1441–1449 рр.)³¹. Даний тип монети із повністю наведеною легендою опубліковано нами вперше³². Подібні монети були описані Ф.-А. Фоссбергом під № 871³³ і сучасними польськими дослідникам Ярославом Дутковським та Адамом Сушанеком³⁴. Проте монета із Теофіпольського скарбу має певні відмінності в легенді, зокрема наявність на реверсі символу “ø” після фрагменту легенди “ORUM”.

У березні 2014 р. у Ніжинському р-ні Чернігівської обл. був знайдений монетний комплекс (гаманець), до складу якого входило вісім монет. Зокре-

²⁷ Орлик, “Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях),” 41–42.

²⁸ Орлик, “Монеты государства Тевтонского ордена в Пруссии в составе денежных и денежно-вещевых кладов, найденных на территории Украины,” 41

²⁹ Саввов, “Подольский полугрошок и денежное обращение в Подольском княжестве,” 16

³⁰ Там же.

³¹ Орлик, “Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях),” 66.

³² Wasyl Orlyk, “Rzadki wariant szeląga Zakonu Krzyżackiego z Teofipolskiego skarbu,” *Biuletyn Numizmatyczny* 4(388): 258–263.

³³ Friedrich August Voßberg, *Geschichte der preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*. (Berlin: Fincke, 1843), 168.

³⁴ Jaroslaw Dutkowski i Adam Suchanek, *Corpus Nummorum Civitatis Thorunensis*. (Gdansk: Drukarnia PROMA, 2010), 87 (№ 866).

ма, коронний кварталник (півгріш) Владислава Ягайла емісії 1431–1434 рр. м.д. м. Краків та сім дореформених шилінгів Великого магістра М. Кюхмайстера фон Штернберга. Даний монетний комплекс описаний та опублікований нами³⁵.

Весною 2014 р. поблизу с. Худяки Черкаського району на відмілинах Кременчуцького водосховища було знайдено монетний комплекс із монетами Золотої орди, київським наслідуванням Джалалуд-Діна Махмуд Джанібєка, празькими грошами та артіном Лівонського ордену XIV – початку XV ст.³⁶.

У вересні 2014 р. на Інтернет-ресурсі “Віоліті” було виставлено для ідентифікації грошовий комплекс із 12 монет XV–XVI ст., до складу якого входив і обломок шилінга адміністратора держави Тевтонського ордену Генріха Ройсса фон Плауена. За свідченням власника монет, вони були ним знайдені 7 вересня 2014 р. в ліску на околиці смт. Чемерівці, Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.

Наприкінці жовтня 2014 р. у лісі поблизу м. Теревовля (Тернопільська обл.) був знайдений грошовий комплекс, до складу якого входило 50 монет, зокрема й шилінг Й. фон Тіфена. За свідченням власника комплексу, вони були продані ним через аукціон “Віоліті”.

Восени 2014 р. на території Бобрівського району Чернігівської обл. був знайдений монетно-грошовий комплекс переважно литовських і польських монет, монети герцогства Пруського, маркграфства Бранденбурга-Кюстрина, Герцогство Пфальц-Зіммерн, міст Брауншвейг та Геттінген Нижньої Саксонії, графства Равенсберг, абатства Херфорд, Угорського королівства, Богемії. До складу цього комплексу входили також дві монети Тевтонського ордену в Пруссії, зокрема, дореформений шилінг М. Кюхмейстера фон Штернберга і шилінг П. фон Русдорфа³⁷. Переважна частина цих монет була продана через аукціон “Віоліті”.

У березні 2015 р. на околицях м. Дубно Рівненської обл. було знайдено частину монетно-грошового скарбу, розораного трактористом ще 1970-х роках під час посадки лісу. За відомостями дубенського краєзнавця Олександра Лісовського, у березні 2015 р. місцеві жителі випадково під час господарських робіт знайшли близько 1000 монет, переважно емісій Олександра Ягелончика, Сигізмунда I Старого та Сигізмунда II Августа, а також уламки горщика, в якому зберігався скарб. До складу скарбу входили монети XV–XVI ст., зокрема й 20 монет держави Тевтонського ордену в Пруссії, які склали близько 2% вмісту даного грошового комплексу³⁸. Серед ідентифікованих нами монет є п’ять пореформених шилінгів М. Кюхмейстера фон Штернберга, три шилінги П. фон Русдорфа, два гроша Ф. фон Заксена та фальсифікат пореформено-

³⁵ Orlyk V. A Coin Hoard of Pre-Reform Shillings of the Grand Master Michael Küchmeister von Sternberg Found in Chernihivschyna. *Acta ArchaeologicaLodziensia*, 62, 2016. P. 93–97.

³⁶ Орлик, “Топографія знахідок”, 67.

³⁷ Там само, 68–69.

³⁸ Orlyk W. Coins of the Teutonic Order contained in the hoard found in the suburbs of the city of Dubno of Rovenska region in march // *Pruthenia*, X, Olsztyn 2015, P. 105–116.

го шилінга М. Кюхмейстера фон Штернберга. За свідченням О. Лісовського, окрім даного монетного фальсифікату, у складі скарбу була значна кількість тогочасних монетних підробок польських монет.

У вересні 2015 р. у лісі на західній околиці с. Кумейки Черкаського р-ну місцевим мешканцем був випадково виявлений монетний комплекс – “гаманець”, до складу якого входили декілька десятків монет XV–XVII ст., зокрема, польських, угорських, німецьких, а також шилінг часів великого магістра Тевтонського ордену Г. Реффле фон Ріхтенберга³⁹.

У листопаді 2016 р. у Прикарпатській частині Львівщини, зокрема в межах с. Великі Дідушичі Стрийського р-ну, був знайдений скарб монет XV–XVI ст. Основну масу складають цього грошового комплексу польські та пруські монети, у тому числі монети Орденських міст, які перейшли під владу Польщі внаслідок Тринадцятирічної війни. Також серед виявлених монет є шилінг Великого магістра Й. фон Тіфена і сім монет герцогства Пруссії.

Таблиця 1

**Географічний розподіл знахідок скарбів
з монетами Тевтонського ордену на території сучасної України**

Регіон знахідки (область)	Кількість виявлених скарбів, у складі яких були монети Тевтонського ордену
Вінницька	4
Волинська	3
Житомирська	1
м. Київ, Київська	3
Львівська	1
Полтавська	1
Рівненська	5
Тернопільська	4
Хмельницька	6
Черкаська	3
Чернівецька	1
Чернігівська	2
Разом	34

Як бачимо, найбільша кількість відомих нам скарбів, у складі яких були монети Тевтонського ордену в Пруссії, зафіксовано на території сучасних Хмельницької, Рівненської, Вінницької, Тернопільської та Волинської областей, сформованих на теренах таких історичних регіонів України, як Поділля і Південно-

³⁹ Орлик, “Топографія знахідок”, 67–68.

Східна Волинь. Тобто, тих українських регіонів, які в період пізнього середньовіччя відігравали важливу роль у міжнародній та регіональній торгівлі. На їхніх теренах розміщувалися торговельні центри і проходили торгові шляхи, які пов'язували західноєвропейські ринки із ринками Сходу, і, навіть Леванту.

Таким чином, ми змогли зібрати та проаналізувати різнопланову інформацію про знайдені на українських землях протягом XIX – початку XXI ст. 34 скарби, до складу яких входили монети Тевтонського ордену в Пруссії. Зрозуміло, що піднята нами проблема досить складна і багатогранна й потребує подальшого дослідження, збору та аналізу різнопланових джерел.

Автор висловлює подяку співробітнику Рівненської філії державного підприємства “Охоронна археологічна служба України” Інституту археології НАН України Олегу Кожушко, українським краєзнавцям, нумізматам і колекціонерам, зокрема Сергію Білопольському, Сергію Громику, Вадиму Сироті, а також учасникам форуму “Шукач скарбів-Віоліті” за надану ними інформацію, яка дала можливість зібрати і проаналізувати розрізнений матеріал цієї важливої, але, на жаль, недостатньо вивченої проблеми.

COINS OF THE TEUTONIC ORDER STATE IN PRUSSIA IN THE HOARDS DISCOVERED ON THE TERRITORY OF UKRAINE (XIX – EARLY XXI CENTURY)

Vasyl ORLYK

Central Ukrainian National Technical University,
the Chair of Social Sciences, Informational and Archival Affairs,
8 *Universytetskyi prosp.*, 25006, *Kropyvnytskyi, Ukraine*

The article presents the study of the coins of the Teutonic Order State in Prussia or its Livonian Division, consisting of 34 hoards found in the Ukrainian territories during the XIX – early XXI century. It is shown that the greatest number of the known to the author hoards, which included the coins of the state of the Teutonic Order in Prussia, was recorded on the territory of modern Khmelnytskyi, Rivne, Vinnytsia, Ternopil and Volyn regions. These regions were formed on the territory the historical regions of Ukraine as Podillia and Southeast Volyn. They played an important role in the international and regional trade during the late Middle Ages. Their territories included shopping centres and trade routes that linked West European markets with the East, and even the Levant.

Key words: numismatics, Teutonic Order State, Prussia, treasures, Podillia, Volyn, shilling.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2018

Прийнята до друку 3.11.2018